

บทความปริทัศน์หนังสือ : ทางนิพพาน

ผู้เขียน : เสนาะ กระเช้าเพชร

จัดพิมพ์โดยบริษัทไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด

ผู้ปริทัศน์ : ชัยวุฒิ เทโพธิ์

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดาเอกของพุทธศาสนา ที่ทรงตรัสรู้ด้วยตนเองและสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม มีพุทธบริษัทเป็นชุมชนของผู้นับถือศาสนาและศึกษาปฏิบัติตามคำสอนของพระศาสดา สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ ผู้เขียน ส.กระเช้าเพชร ได้ถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธองค์ โดยมีประการที่สำคัญคือ ทางนิพพาน โดยมีเนื้อหาสาระสรุปได้ดังนี้

นิพพาน หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่จิตมีความสงบสูงสุด เพราะไร้ทุกข์ ไร้สุข เป็นอิสรภาพสมบูรณ์

คำว่า “นิพพาน” มาจากภาษาบาลี Nibbāna ประกอบด้วยศัพท์ นิ (ออกไป, หมดไป, ไม่มี) + วานะ (พัดไป, ร้อยรัด) รวมเข้าด้วยกันแปลว่า ไม่มีการพัดไป ไม่มีสิ่งร้อยรัด คำว่า “วานะ” เป็นชื่อเรียก กิเลสตัณหา กล่าวโดยสรุป นิพพานคือการไม่มีกิเลสตัณหาที่จะร้อยรัดพัด

กระพือให้กระวนกระวายใจ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของ พระพุทธศาสนา

ในทางมหายานได้กล่าวไว้ใน ธรรม-ธาตุ-ปรกฤตย-อวตาร-สูตร โดยอธิบายว่า ธรรมชาติ ของนิพพานนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิด ไม่ดับ ไม่สกปรก ไม่บริสุทธ์ ไม่แปดเปื้อน ไม่แปรปรวน ไม่มีผู้ใดดับได้ จึงไม่มีผู้ใดเกิด พระอนุรุธอาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ได้พรรณานาคณของนิพพานว่า ปทมจตุต มจจนต์ อสงขตม นุตตรี นิพพานมีติ ภาสนุตติ วานมุตตามเทศโย “พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ผู้พ้นแล้ว จากตัณหาเครื่องร้อยรัด ตรัสถึงสภาวะธรรมชาติหนึ่ง ที่เข้าถึงได้ เป็นธรรมชาติที่ไม่จำกัด พ้นจากขั้น 5 ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใดๆ เลย หาสภาวะอื่นเปรียบเทียบไม่ได้ ว่าสภาวะธรรมนั้นคือพระนิพพาน” คัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะกล่าวถึงนิพพาน 2 ประเภท คือ

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุยังมีอุปาทิ
เหลือ ยังเกี่ยวข้องกับชั้น 5 กล่าวคือดับกิเลสแต่ยังมี
เบญจขันธ์เหลือ

อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุที่ไม่มีอุปาทิ
เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับชั้น 5 กล่าวคือ
ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่อีก

สภาวะของนิพพานจากหลักฐานในพระไตรปิฎก

คำว่า “นิพพาน” เป็นคำที่ใช้กันในปรัชญาหลาย
ระบบในอินเดีย โดยใช้ในความหมายของการหลุดพ้น แต่
การอธิบายเกี่ยวกับสภาวะของนิพพานนั้นแตกต่างกัน
ออกไป ในปรัชญาอุปนิษัทเชื่อว่านิพพานหรือโมกษะ คือ
การที่อาตมมันย่อยหรือชีวาตมันเข้าร่วมเป็นเอกภาพกับ
พรหมัน แดในพระพุทธศาสนาอธิบายว่า นิพพานคือการ
หลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา ซึ่งแสดงออกในรูปของโลภะ
โทสะ และโมหะ มิได้หมายความว่า เป็นการหลุดพ้นของ
อัตตาหรือตัวตนในโลกนี้ ไปสู่สภาวะของนิพพานอย่าง
คำสอนอุปนิษัท แต่หมายถึงความดับสนิทแห่งความ
เร่าร้อนและเครื่องผูกพันร้อยรัดทั้งปวง ซึ่งเรียกว่าเป็น
ความทุกข์คัมภีร์ชั้นอรรถกถาของฝ่ายเถรวาท ระบุว่า
“นิพพานอันว่างจากตน” “นิพพานเป็นอนัตตา” เช่น ใน
พระวินัยปิฎก ปริวารระบุว่า อนิจจา สัพพสงขาร
ทุกขานตตา จ สงขตา นิพพานญเจว ปณฺณตติ อนตตา
อิตติ นิจฺจยา “สังขารทั้งปวงอันปัจจุปัจปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ เป็นอนัตตา นิพพานและบัญญัติเป็นอนัตตา วินิจฉัย
มีดังนี้” (วิ.ป.บาลี 8/257/194)

นิพพานก็อยู่ใน อริยสัจ 4 ด้วย คือเป็นจุดหมาย
ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ อริยสัจข้อ 3 ที่เรียกว่า “นิโรธ”
คำว่านิโรธนี้เป็น ไวพจน์ คือใช้แทนกันได้กับ “นิพพาน”
พระไตรปิฎกเล่ม 31 ระบุว่าอริยสัจ 4 ทั้งหมดซึ่งรวมทั้ง
นิโรธ คือนิพพาน ด้วยนั้น เป็นอนัตตา ดังนี้ อนตตฺถุญฺเณ
จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวธานิ . . . นิโรธสฺส นิโรธฺฐุญฺเฐ
อนตตฺถุญฺเฐ. (ขุ.ป.ปฏิ. 31/546/450) แปลว่า: “สัจจะทั้ง 4
(ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) มีการตรัสรู้ด้วยกันเป็นอันเดียว
(คือด้วยมรรค ญาณเดียวกัน) โดยความหมายว่าเป็น

อนัตตา . . . นิโรธมีความหมายว่าดับ (ทุกข์) ก็มีความหมาย
ว่า เป็นอนัตตา “ อรรถกถาอธิบายว่า อนตตฺถุญฺเณนาตี
จตฺตุนมปิ สจฺจานิ อตฺตวิรหิตตตา อนตตฺถุญฺเณ. (ปฏิส.อ.
2/229)

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค
ระบุว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”
และในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาตมีระบุว่า “สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”
ซึ่ง “ธรรม” ในที่นี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายต่อว่า
“หมายรวมถึงนิพพานด้วย” นอกจากนี้ ยังมีข้อความใน
คัมภีร์พระไตรปิฎกอีก หลายแห่งทั้งที่ระบุโดยตรงและ
โดยอ้อมที่มีนัยบอกว่า “นิพพานเป็นอนัตตา” คำว่า
“อนัตตา” มีความหมายระดับปรมาตม มีนัยที่ต้องไขความ
ต่ออีก โดยเฉพาะในคัมภีร์ชั้นหลังจะบอกว่า “ที่ชื่อว่าเป็น
อนัตตา เพราะเกิดขึ้นจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุม
กัน ไม่มีตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกนอยู่ ไม่มีตัวตนที่คงที่ไม่มี
ผู้สร้าง ไม่มีผู้สลาย ไม่มีอำนาจในตัวเอง บังคับให้เป็นไป
ในอำนาจไม่ได้ แยังต่ออิตตา”

ในคัมภีร์มิลินทปัญหา พระนาคเสนเถระพูด
แก้ปัญหาของพระยามิลินท์ที่ทรงถามว่า ถ้านิพพานไม่มี
ที่ตั้งอาศัย นิพพานก็ย่อมไม่มี โดยกราบทูลว่า “ขอถวาย
พระพรหมหาบพิตร โอกาสอันเป็นที่ตั้งของนิพพานหาไม่
แต่ที่นิพพานนั้นมีอยู่ พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติชอบ ย่อมทำให้
แจ้งนิพพาน ด้วยการพิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย
มหาบพิตร เหมือนดั่งว่าชื่อว่าไฟย่อมมีอยู่ แต่โอกาสอัน
เป็นที่ตั้งของไฟนั้นหาไม่ เมื่อบุคคลเอาไม้ส่องอันมาขัด
สีกันก็ย่อมได้ไฟขึ้นมาฉับใด มหาบพิตร นิพพานก็มีอยู่ฉับ
นั้นนั่นแล โอกาสอันเป็นที่ตั้งของนิพพานนั้นไม่มี (แต่)
พระโยคาวจรผู้ปฏิบัติชอบ ย่อมทำนิพพานให้แจ้งด้วยการ
พิจารณาโดยอุบายอันแยบคาย...” (มิลินท.336)

ในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา ยังมีข้อความแสดงสภาวะ
ของนิพพานอีกหลายแห่ง เช่นในปฏิสัมภิทามรรค
มีอธิบายว่า นิพพานธมโม อตตสเสว อภาวโต อตตสุญฺญ
“ธรรมคือนิพพาน ว่างจากอัตตา เพราะไม่มีอัตตา”
(ขุ.ป.อ.2/287) นอกจากนี้ในวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะ

พยายาม อธิบายให้เห็นถึงความไม่มีตัวตนของผู้ได้ชื่อว่า บรรลุนิพพาน ซึ่งเท่ากับว่าไม่มีอดีต และนิพพานก็มีไม่ใช่ สิ่งที่จะต้องมียึดติดถึงจะมีอยู่ได้ ดังที่พระพุทธโฆสะ กล่าวไว้ว่า “นิพพานมีอยู่ แต่ไม่มีผู้เข้าถึงนิพพาน มรรคามีอยู่ แต่ปราศจากผู้ดำเนินไป” (วิสุทธิ.3/101) ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ไม่มีตัวตนบุคคลใด ๆ ที่ปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด แล้วบรรลุนิพพาน เมื่อปราศจาก “ตัวตน” ของผู้เข้าถึงนิพพาน นิพพานก็ย่อมไม่ใช่อดีตไปด้วย

ความมีอยู่ของพระนิพพาน มิใช่สภาวะที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของจิต แต่มีอยู่โดยตัวของตัวเอง คือเป็นความจริงขั้นปรมาตมัจฉ ที่ตรงข้ามกับสมมติสังขโลกแห่งปรากฏการณ์ มีสภาวะที่เที่ยง ไม่ใช่สิ่งที่เกิดดับสลับกันไปแบบสิ่งต่างๆ ในโลก นิพพานจึงเป็นอสังขตธรรมที่พ้นไปจากปัจจัยปรุงแต่ง ในสภาวะของนิพพานทั้งนาม (จิต) และรูป ย่อมดับไม่เหลือ ดังพุทธวจนะในเกวัญสูตร ที่สมณิกาย สีลขันธวรรค ได้กล่าวถึงนิพพานว่าเป็น “ธรรมชาติที่รู้แจ้ง ไม่มีใครชี้ได้ ไม่มีที่สุด แจ่มใสโดยประการทั้งปวง ปรุวิธาค อาโปธาค เตโชธาค และวาโยธาค ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมนี้ อุปาทยรูปที่ยาวและสั้น ละเอียดและหยาบ ที่งามและไม่งาม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ในธรรมนี้ นามและรูป ย่อมดับไม่มีเหลือในธรรมชาตินี้ เพราะวิญญานดับ นามและรูปย่อมดับ ไม่มีเหลือในธรรมชาติ ดังนี้” (ที.สี. 14/350) เพราะฉะนั้น นิพพานจึงไม่ใช่จิต หรือสัมปชัญญะ บริสุทธิ ซึ่งนั่นเป็นลักษณะของพรหมันหรืออาตมันของปรัชญาฮินดู ทั้งยังไม่ใช่เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้น เพราะทั้งจิตและเจตสิกนั้นล้วนเป็นสิ่งขตธรรม ซึ่งต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง มีธรรมชาติเกิดดับ มีการเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ แต่นิพพานอยู่เหนือสภาพเช่นนี้ และว่างเปล่าจากสิ่งเหล่านี้ ขณะเดียวกัน นิพพานก็ไม่ใช่ความดับสูญอย่างสิ้นเชิง ซึ่งเป็นลักษณะของอุจเฉททิฏฐิการ ใช้ภาษาอธิบายนิพพานเป็นสิ่งที่ต้องกระทำอย่างรัดกุม เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดว่าเป็นอดีตาเที่ยงแท้ (สัสสตทิฏฐิ) หรือว่าเป็นความขาดสูญ (อุจเฉททิฏฐิ) ซึ่งเป็นทัศนคติที่คลาดเคลื่อนจากพระบาลีทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าไม่เคยทรงอธิบายว่า พระอรหันต์ผู้บรรลุ

นิพพานเมื่อดับขันธแล้วจะอยู่ในสภาพเช่นใด การอธิบายทำได้ในลักษณะเพียงว่า นิพพานคือการดับทุกข์ สิ้นตัณหามีเหมือนไฟที่ดับจนสิ้นเชื้อไม่สามารถที่จะลุกกลามขึ้นมาได้อีก สำหรับพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้วนั้น พระพุทธองค์ไม่ตรัสยืนยันถึงความมีอยู่หรือความดับสูญ พระองค์ตรัสแต่เพียงว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ทั้งเทวดาและมนุษย์จะไม่สามารถเห็นพระองค์อีกต่อไป “อุกร ภิกษุทั้งหลาย กายของตถาคต มีตัณหาอันนำไปสู่ภพชาติแล้วยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักเห็นตถาคตช่วงเวลาที่ยังดำรงอยู่ เมื่อกายแตกสิ้นชีพแล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจักไม่เห็นตถาคต” (ที.สี. 14/90) ในคำสอนพระพุทธศาสนา ไม่มีอดีตใดเข้าสู่ นิพพาน และไม่มีอดีตดับสูญในภาวะแห่งนิพพาน แม้ในโลกแห่งปรากฏการณ์ เบื้องหลังเบญจขันธ์อันไม่เที่ยงนั้น ก็มีอดีตซึ่งเป็นผู้รับรู้หรือเป็นพื้นฐานแห่งตัวตนที่เที่ยงแท้อยู่ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกอยู่ในรูปของกระบวนการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ทั้งรูปธรรมและนามธรรม กระบวนการแห่งนามรูปที่สมมติว่าเป็น ตัวตนสัตว์ บุคคล เราเขา นี้ เมื่อวิวัฒนาการไปจนกระทั่งถึงความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปก็เป็นอย่างยุติลง สภาพความสิ้นสุดกระบวนการแห่งนามรูปที่ไม่เที่ยงแปรปรวนอยู่ทุกขณะนี้ เรียกว่านิพพาน เมื่อรูปและนามดับ นิพพานจึงไม่ใช่ทั้งจิตและสสารซึ่งต้องอาศัยเหตุปัจจัยในการดำรงอยู่ พระนิพพานตั้งอยู่โดยไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัย จึงเรียกว่าอสังขตธรรมในพระไตรปิฎกมักเปรียบนิพพานว่า เหมือนกับไฟที่ดับแล้ว ไม่สามารถบอกได้ว่าไฟที่ดับไปนั้น หายไปไหนหรืออยู่ในสภาพใด

นิพพานเป็นธรรมที่พ้นไปจากโลก

การอธิบายนิพพานโดยอาศัยพื้นฐานในทางโลกตลอดจนภาษาทางตรรกศาสตร์จึง ไม่อาจกระทำได้ การจำกัดความจริงมักใช้การปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ไม่ใช่ทั้งสิ่งนั้นและสิ่งนี้ ไม่มีการอุปบัติ ไม่มีการจุติ ไม่มีองค์ประกอบ ไม่มีการสร้างสรรค์ ไม่มีการแตกทำลาย ไม่ใช่ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นต้น ดังปรากฏในพาทิยสูตร ความว่า

“ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด
ในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลายย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์
ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี
ก็เมื่อใดพรหมณ์ชื่อว่า เป็นมุนีเพราะรู้ (สัจจะ 4) รู้แล้ว
ด้วยตนเอง เมื่อนั้นพรหมณ์ย่อมหลุดพ้นแล้วจากรูปและ
อรูปรู จากความสุขและความทุกข์...” (ขุ.ขุ.อ.25/50) เมื่อ
นิพพานพ้นไป นิพพานจึงเทียบได้กับ ไฟอันที่หมดเชื้อไฟ
แล้วและดับไป อันเชื้อไฟนั้นเปรียบได้กับกิเลส ตัณหา
อุปาทาน เป็นต้น

อ้างอิง

ชุตทกนิกาย ธรรมปท อุทาน อิติวุตตก

สูตรนิปาตปาฬิ.กรุงเทพฯ :มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย,2500.

ชุตทกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค.กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2539.

ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค.กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์การศาสนา,
2500.

มลินทปญหา.กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
2540.

ธรรมปิฎก,พระ.พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวล

ธรรม. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย,2546.

ธรรมปิฎก,พระ.พุทธธรรม.พิมพ์ครั้งที่ 6.กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538.

พุทธทศตตะ,พระ.อภิธัมมมาวตาร บาลี-ไทย.กรุงเทพฯ :

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, 2530.

พุทธทาสภิกขุ. อนัตตาของพระพุทธเจ้า.กรุงเทพฯ :

ธรรมสภา,2542.

วินยปิฎกเถ ปรีวารปาฬิ.กรุงเทพฯ :มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย,2500.

สุชีพ ปุญญานุภาพ.พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน.

กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย,2539.

เสถียร โพธิ์นันทะ.ธรรมจิติญาณกับนิพพานญาณ และ

หลักสุญญตา.กรุงเทพฯ :แพร่พิทยา,2526.

อนรุทธะ,พระ.อภิธัมมัตถสังคหะ.กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย,2506.

G.P. Malalasekera. *The Truth of Anatta.*

Kandy:Buddhist Publication Society,1966.

Gombrich, Richard Francis.*Theravāda*

*Buddhism : a social history from ancient
Benares to modern Colombo.*

London:Routledge & Kegan Paul,1988.